Nagy Péter Tibor

Egyenlőtlen alfabetizáció és nemzetiségek a századforduló Magyarországán

E kérdés megítéléséhez a modern társadalomtörténeti módszerekkel dolgozó történész számára kimeríthetetlen kincsesbányával szolgálnak az 1867 és 1945 közötti Magyarországon publikált fővárosi és országos statisztikai felvételek. A Monarchiában kialakult iskolastatisztika adattömege Európában egyedülálló módon képes tükrözni az egyes iskolákba, illetve iskolatípusokba járók és szüleik felekezeti, nemzetiségi és térszerkezeti foglalkozási megoszlását.

A magyar népszámlálások adatfelvételei 1869, de különösen 1880 óta általában gazdagabbak, mint a nyugat-európaiak – Magyarország az elsők között vezette be például az egyéni adatfelvételi lapot a népszámláláskor. Az 1930-as népszámlálásnak – mely a megkérdezettek apjának foglalkozására is rákérdezett – tudomásunk szerint nincsen „nyugati" megfelelője. E roppant adattömeg – különösen, ha a kéziratos statisztikai adatokat is hozzászámítjuk – elemzése külön kötetet, pontosabban köteteket igényelne. (A tanulmány véglegesítésekor *Karády Viktor* tanácsaira támaszkodtam, amit ezúton is köszönök.)

Iskoláztatási kötelezettség teljesítése szempontjából megállapíthatjuk, hogy a század utolsó évtizedében legrosszabb helyzetben a görög katolikus és görögkeleti népesség van: a tanköteleseknek több mint egyharmada nem jár iskolába. Az évtizeden belül a görögkeletiek iskoláztatási mutatója kissé javul, a görög katolikusoké viszont szinten marad.

Az államilag el nem ismert zugiskolák nagy számával s a keleti ortodox tömbbel magyarázható, hogy a statisztika szerint minden ötödik izraelita gyerek nem járt iskolába. Mindenesetre öt év alatt az eredeti szint 91 százalékára esett vissza az iskolába nem járó zsidók aránya – ez az evangélikusok mellett a legjobb javulási mutató.

A reformátusok és az unitáriusok meglepő módon párhuzamos adattal szerepelnek – mindkét népesség hatodára jellemző, hogy nem teljesíti a tankötelezettséget, s mindkét csoportban enyhe javulás mutatkozik. (Azaz a középiskolát végzett unitáriusok rendkívül magas aránya nem vonja magával az alsó csoportokat…)

A lakosság számát tekintve az egyértelműen legerősebb felekezetnél, a katolikusoknál már csak minden hetedik-nyolcadik gyerek nem jár iskolába: de náluk a helyzet romló tendenciát mutat.

Egyértelműen a legjobb a helyzet az evangélikus népességnél, ott ugyanis eleve a legalacsonyabb – a korcsoport egykilencede – az iskoláztatási kötelezettséget nem teljesítők aránya – s ez egyetlen évtized alatt egytizenegyedre esik vissza.

A kérdés, amit az oktatáspolitika megítélésekor feltehetünk, hogy mennyiben, milyen tempóban csökkent a különbség az analfabetizmus mértékét tekintve az egyes felekezeti csoportok között. Az alfabetizmus növekedésének nemzetközileg megfigyelhető összefüggése, hogy az egész társadalomban az alacsonyabban iskolázott csoport iskolázottsági szintjének növekedése gyorsabb, mint az eleve magasabban iskolázott csoporté (tehát például 40-ről 45 százalékra gyorsabban lehet jutni, mint 80-ról 85 százalékra). Logikailag

ebből az is következik, hogy minden csoport növekedési üteme lassul. Az oktatáspolitika-iskolaszervezés hatása tehát abban diagnosztizálható, ha valami mégsem így történik.

Az írni-olvasni tudás változása ugyanakkor az az adat, amelyből akár önálló monográfia is készíthető lenne, hiszen több népszámláláson keresztül is rendelkezésre áll, korcsoportosan és településsorosan, nemzetiségi és felekezeti bontásban.

Ebbe az adattömegbe most nincs módunk elmerülni, a helyzetet a következő táblázat érzékelteti.

	1890	1900	1910
római katolikus	492	570	638
görög katolikus	135	199	277
református	584	642	686
evangélikus	648	698	735
görögkeleti	189	269	355
unitárius	482	557	632
izraelita	482	557	632

1. táblázat. Az írni-olvasni tudás az egyes népszámlálások idején, ezrelékekben

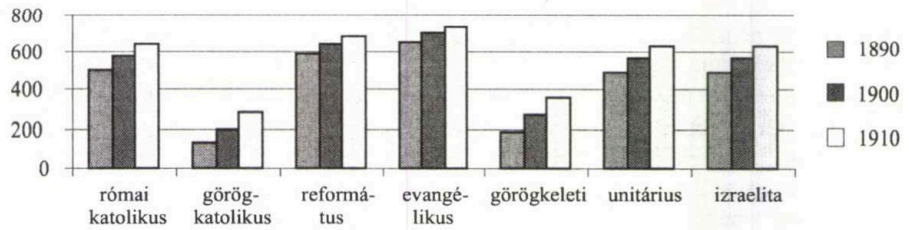

1. ábra

Jól látható, hogy e két évtized alatt a leggyorsabban az eredetileg legrosszabb helyzetben lévő görögkeleti és görög katolikus népesség helyzete javult 1,9-, illetve 2-szeresre.

A katolikusok és az izraeliták látszólag hasonló pontról indulnak, s hasonló pontra érkeznek, de itt tudni kell, hogy a népszámlálások a csak héber betűkkel író idősebb izraelitákat analfabétaként rögzítették. Ha korcsoportos adatot vizsgálunk, 1910-re már erősen elválik a katolikus és izraelita népesség: a 20–29 éves katolikusoknak mindössze 891 ezreléke, a hasonló korú zsidó fiataloknak viszont 953 ezreléke volt alfabéta. Ez a különbség szignifikáns. (M. stat. közl. 64. k. 178)

A két nagy protestáns felekezet közötti különbség ugyanakkor megőrződik, sőt ezt az adatot a korcsoportos vizsgálat sem mozdítja meg: a huszonéves evangélikusok iskolázottsága a zsidókhoz, a reformátusoké a katolikusokhoz kezd hasonlítani.

Az egyes életkori adatok végigelemzése helyett vizsgáljuk meg a „szülők" nemzedéke és gyermekek alfabetizációja közötti eltéréseket. *(2. táblázat)*

A szülők nemzedéke 1871 körül kezdte iskolai pályafutását, a gyermekeké 1907 körül. Az apák nemzedékében a legiskolázottabb és legkevésbé iskolázott felekezetek alfabetizmusa közötti különbség háromszoros, a nőknél a görög katolikusok döbbenetesen alacsony adatai következtében majd hétszeres. A szülők nemzedékében bizonyos, hogy tucatnyi házasságból kettő-háromban az írástudó férj írástudatlan feleséggel él, s vannak felekezetek, ahol akár több mint kétszer ekkora a nemek közötti különbség. A századfordulón született nemzedék nagy részének ezzel már nem kell szembenéznie, s a nemi egyenjogúság a görögkeletieknél és görög katolikusoknál is eljut odáig, ahol a többieknél harminc évvel korábban állt. A legdöbbenetesebb számot mégiscsak a gyermekek és anyák alfabetizmusa közötti hányados adja: ez mutatja, milyen messzire jutott a magyarországi társadalom egyetlen nemzedék alatt.

életkor, 1910-ben	fiúk 12–14	„apák" 40–49	lányok 12–14	„anyák" 40–49	fiú/ „apa"	lány/ „anya"	fiúk/ lányok	„férj"/ „feleség"	fiú/ „anya"
iskolakezdés	1907 körül	1871 körül	1907 körül	1871 körül					
római katolikus	913	784	910	631	1,16	1,44	1,00	1,24	1,45
görög katolikus	568	302	490	120	1,88	4,08	1,16	2,52	4,73
református	926	831	911	724	1,11	1,26	1,02	1,15	1,28
evangélikus	964	912	967	826	1,06	1,17	1,00	1,1	1,17
görögkeleti	657	440	555	175	1,49	3,17	1,18	2,51	3,75
unitárius	922	788	890	584	1,17	1,52	1,04	1,35	1,58
izraelita	945	915	941	803	1,03	1,17	1,00	1,14	1,18
egyéb	835	835	901	672	1,00	1,34	0,93	1,24	1,24
összesen	849	708	826	552	1,20	1,50	1,03	1,28	1,54
legnagyobb különbség	1,7	3,03	1,92	6,88					

2. táblázat. A korcsoportok iskolázottságának eltérései

Nyilván nem lenne érdektelen az alfabetizmus mértékét területi bontásban is vizsgálni: a katolikusok adata ugyanis 1910-ben 50 és 82 százalék között, az evangélikusoké 62 és 85 százalék között szóródik, megyei bontásban. A „nyers" felekezeti számok is jeleznek azonban alapvető arányokat, hiszen a római katolikusok adatai az észak-nyugati, délnyugati és középső országrészek, a görög katolikusok adatai az észak-keleti és erdélyi területek, a reformátusok adatai a középső, észak-keleti és erdélyi területek, a görögkeletiek adatai a dél-keleti és erdélyi területek adatai által domináltak. Az evangélikusok és izraeliták elhelyezkedése sokkal erősebben szórt, az előbbiek legmeghatározóbb csoportja a felvidék középső részén helyezkedik el, az izraeliták magas iskolázottságáról azonban nem az izraeliták által legsűrűbben lakott észak-keleti rész, hanem az ország városi társadalmai tehetnek. Unitáriusok mindenütt elenyésző kisebbségben vannak, de a legfontosabb területük Erdély.

A felekezeti egyenlőtlenségeket elemző kutató kritikusai gyakran vetik fel, hogy a felekezeti aggregátumok olyan népességeket takarnak, amelyeket nem jellemezhet egységes oktatáspolitikai és iskolai viszonyulás, hiszen egy-egy felekezeten belül különböző nemzetiségű tömegekről van szó. Elsősorban az unitárius, református és izraelita népességről jelenthetjük ki, hogy az államnemzethez kötődnek nyelvileg is. A katolikus és az evangélikus népesség megoszlik a tekintetben, hogy az államnemzet elitjének jelentős részét tudhatja hívői között – ugyanakkor ez a szlovák, sváb, szász, horvát népesség vallása is. A másik végpontot – az állam szempontjából „negatív egyértelműséget" – a görögkeleti népesség jelenti, román és szerb etnikummal a hívők sorában.

Az ideális megoldás nyilván az lenne, ha részletes kombinált adatokat elemeznénk, s külön-külön kijelentéseket tehetnénk a német katolikusok, a szlovák katolikusok, a horvát katolikusok, a magyar katolikusok, a német evangélikusok stb. iskolázottsági helyzetének időbeni változásáról, egy-egy csoportot akár tovább is bontva, aszerint, hogy városi vagy falusi népességről, a Dunántúlról vagy a Tiszántúlról van-e szó. E munka hatalmas adatrögzítést igényelne, s ráadásul az adatok – ilyen részletes bontásban – korcsoportosan nem állnak rendelkezésre. Ezért átmenetileg meg kell elégednünk azzal, hogy az iskolázottsági helyzetet nemzetiségek szerint gondoljuk át.

A dualizmus korában a német és magyar népesség kiemelkedő iskolázottságát egyenletes tempóban tudta tovább növelni, a magyar népességen belül másfélszeresre, a német népességben ötnegyedszeresre nőtt az írni-olvasni tudók aránya. (Ez esetben nem a generációkat, hanem a teljes népességet hasonlítjuk össze, hiszen éppen a németek esetében nem hanyagolható el a bevándorlás.)

A magyar és a német nemzetiséget követte a horvát és a szlovák népesség, a századfordulón e két nemzetiségi csoport alfabetizmusa is túllépte a bűvös 50 százalékos határt, s az első világháború előestéjén már minden második szerb is írástudóvá vált.

A liberális oktatáspolitika hatására kezdetben a magyaroknál és a németeknél jóval alacsonyabb műveltséggel/írástudással bíró nemzetiségek körében a növekedés nagyságrendje jóval meghaladta az Osztrák-Magyar Monarchia két uralkodó nemzetére jellemző trendet. A három legalacsonyabbról induló populáció: a román, a rutén és talán a szerb. E népek körében az időszak végéig megháromszorozódott az alfabéták aránya.

	1880	1890	1900	1910
magyar	44,7	53,6	61,0	67,1
német	57,0	63,0	67,9	70,7
szlovák	32,0	43,2	50,1	58,1
román	9,2	14,1	20,0	28,2
rutén	7,2	9,7	14,5	22,2
horvát	26,0	42,4	52,8	62,5
szerb	18,9	30,9	41,5	51,3
egyéb	27,0	33,9	43,2	44,5

3. táblázat. Az írni-olvasni tudók aránya az egyes nemzetiségeknél 1880 és 1910 között (%) (A szerb és horvát adat 1880-ban csak közösen áll rendelkezésre, így az adat becsült.)

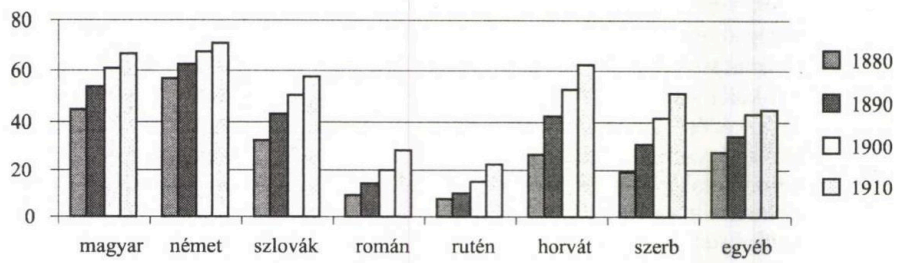

2. ábra

A növekedési ütem szempontjából érdemes megvizsgálnunk az egyes évtizedeket is. A magyar és a német népességben egy lassan „laposodó" növekedési görbét tapasztalunk. Ez többé-kevésbé a két népcsoport magas iskolázottságával magyarázható. Ugyanakkor mutatja az alfabetizmus növelésének belső korlátait is. Az a tény, hogy a német írástudók arányának növekedése is lelassult, megkérdőjelezi azt a húszas-harmincas évek publicisztikájában elterjedt és a neveléstörténet-írásba is átkerült állítást, hogy a századforduló kormányzata a kormánypárti nemzetiségi vidékek javára elhanyagolta a „színmagyar Alföldet", s emiatt nem növekedhetett tovább a magyarok iskolázottsága (*Kornis*).

A szlovákok, a horvátok és a szerbek esetében az 1880-as évek hozták a legjelentősebb növekedést, utána némileg lassabban, de töretlenül fejlődött a két délszláv nemzetiség iskolázottsága. A szlovákok esetében még a századforduló után is megfigyelhetünk némi gyorsulást. (A horvátoknál – hiszen az 1900-as 52,8 százalékos szint körükben 1910-re már az igen magas 62,5 százalékra nőtt – a növekedés „nem lassulása" ugyanilyen iskolázási expanzió jele volt.) A románoknál, a ruténeknél nem egyszerűen gyors növekedést tapasztalunk, hanem a növekedés üteme is fokozódott, azaz a növekedéssel együtt járó természetes lassulást bőven ellensúlyozni tudja az e területeken kiépülő iskolahálózat, illetve a fejlődés a munkaerőpiacon még a legelhanyagoltabb területeken is díjazta az írástudást. (A románok lakta területeken az iparosítás ez a munkaerőpiaci erő; a mérhetetlen szegénységben élő rutén nép körében pedig a századforduló előtt indultak

meg a kormányzati forrásokra és az FM szakapparátusára támaszkodó mezőgazdaság-korszerűsítési törekvések.)

	1880	1890	1900	1910
magyar	100,0	119,9	136,5	150,1
német	100,0	110,5	119,1	124,0
szlovák	100,0	135,0	156,6	181,6
román	100,0	153,3	217,4	306,5
rutén	100,0	134,7	201,4	308,3
horvát	100,0	163,1	203,1	240,4
szerb	100,0	163,5	219,6	271,4
egyéb	100,0	125,6	160,0	164,8

4. táblázat. Az írni-olvasni tudók arányának növekedése a nemzetiségek körében, ha az 1880-as állapotot 100-nak tekintjük

Magyarország legelmaradottabb területei és legiskolázatlanabb népei számára a Monarchia tehát még utolsó évtizedeiben is növekvő ütemben nyújtott lehetőségeket az iskolázottság növekedésére. Az egyén, az állampolgár oldaláról vizsgálva a kérdést, a legalacsonyabb társadalmi csoportokhoz tartozók számára a Monarchia népoktatási rendszere nemzetiségtől függetlenül kínálta fel a polgári társadalomba való beilleszkedés legfontosabb feltételét, az írás-olvasás megtanulásának lehetőségét.

A fenti adatsor természetesen a normál oktatáspolitikai-iskolaszervezési hatást csak részlegesen mutatja, hiszen a társadalom többségét az egyes korokban a nem iskolás korúak teszik ki, s értelemszerűen még 1910 körül is jórészt életben vannak azok, akik az Eötvös-féle tankötelezettségi szabályozás előtt már kiléptek a tanköteles korból. Az egyes pillanatok megítéléséhez fontos kontrollszámunk magának a tankötelezettségnek teljesítéséről szól.

Nemzetiségileg tagolt adatokkal a 19. század első kétharmadából nem rendelkezünk, 11 katolikus egyházmegye 1861/62-es adatai 62 és 91 százalék közötti iskolázottsági szórásról tanúskodnak, a 273 000 tanköteles tanulóból 217 000 járt iskolába, tehát a – zömében szlovákokból, németekből és magyarokból álló – katolikus egyházmegyék iskolakötelesei nyolcvan százalékban iskoláztattak. Akkor – tehát 1867 előtt – még igen jelentősnek tűnik a szlovák népesség hátránya: azokban a felvidéki megyékben, ahol a statisztika több szlovák nyelvű iskolát tüntet fel, az iskolába járás sokkal gyengébb, mint ahol zömében magyar nyelvűeket.

A nyitrai egyházmegyéből rendelkezünk nemzetiségileg tagolt adatokkal. Eszerint a nyitrai katolikus egyházmegyében az ötvenes évek végén a magyarok 75,2 százaléka, szlovákok 58,7 százaléka, németek 100 százaléka teljesítette a tankötelezettséget. A pakráci szerb görögkeleti egyházmegyében mindössze 24 százalékos a tankötelezettség teljesítése, a magyar anyanyelvűek a tiszántúli református egyházmegyében 80 százalékra teljesítettek.

A dualizmus korára viszont már országos adatokkal rendelkezünk.

	1881/85	1886/90	1891/95	1896/00	1901/05
magyar	83,1	84,7	84,8	84,2	83,6
német	86,1	90,6	92,9	91,6	92,5
szlovák	83,7	84,6	83,6	85,5	86,1
román	57,9	61,7	58,8	60	64,2
rutén	63,8	67,2	66,2	59,7	61,6
horvát	76,1	81,8	77,6	79,2	81,7
szerb	75,3	78,1	77,3	77,2	77,3
egyéb	–	–	93,9	93,1	93,1
összesen	*78,5*	*81,1*	*80,5*	*80,2*	*80,2*

5. táblázat. Az iskoláztatási kötelezettség teljesítése az egyes nemzetiségek körében

Az ötéves átlagok azt mutatják, hogy a „többségi nemzet" nemcsak a közismerten polgárosultabb németségnél van rosszabb helyzetben, hanem azonos, majd romló a helyzete a lenézett és „csonka társadalmú" szlováksághoz képest is. Némiképp javulnak a szerb, s még inkább a kis létszámú horvát nemzetiség beiskolázási adatsorai. Rohamosan javul viszont a románok helyzete, s úgy tűnik, századunk elejére maguk mögé utasítják a ruténeket. A legnagyobb (1,1-szeres) javulást ők érik el. Közvetlenül utánuk (1,07-szeres javulással) az erősen városias németség, illetve a Nyugat-Magyarországon élő kis létszámú horvátság következik; javul a szlovákok, szerbek helyzete is (kb. 1,02 és 1,03 közötti értékkel); a magyarok iskoláztatási helyzetének javulása 1,01 alatt marad.

Az alacsonyabbról induló népességek gyorsabb növekedése természetes – de az, hogy a javulás nemzetiségtől független, egészen nyilvánvaló. Nem független viszont a regionális fejlettségtől: minél nyugatabbra él egy nép Magyarországon, annál inkább alfabéta.

Az iskoláztatási kötelezettség teljesítését tehát régió-specifikusan is érdemes megvizsgálnunk:

	tankötelesek száma	tankötelesből nem magyar %-ban	magyarok fölénye
Duna bal partja, azaz a nyugati Felvidék	365861	69,70	1,034467
Duna jobb partja, azaz a Dunántúl	503491	29,56	1,001178
Duna-Tisza köze, azaz az Alföld	561359	20,95	0,996271
Tisza jobb partja, azaz a keleti Felvidék	308640	52,52	0,997723
Tisza bal partja, azaz a Tiszántúl	417617	37,86	1,123254
Tisza-Maros szöge	342309	80,21	1,028564
Királyhágón túl, azaz Erdély	438053	66,40	1,123040
Fiume	6990	93,42	1,098074

6. táblázat. Az iskoláztatási kötelezettség teljesítése az egyes régiókban. A tankötelezettséget teljesítő magyarok százalékos arányának és a tankötelezettséget teljesítő nem magyarok arányának hányadosa

A magyarok iskolalátogatási fölénye csak a két keleti régióban számottevő, mindenütt másutt megközelítőleg azonos mértékű a magyarok és nem magyarok iskolalátogatása. (Fiume „városállam" ilyen szempontból nem számít.)

Második kontrollszámunk azt hivatott vizsgálni, hogy a szülők (pontosabban: az a nemzedék, amely 1910-ben 40–49 éves) és gyermekek (az a nemzedék, mely 1910-ben 10–12 éves) egymáshoz viszonyított alfabetizmusa „hogy áll" nemzetiségenként. (Az, hogy – akárcsak a felekezeti megoszlásnál, most is – éppen a 40 és 49 év közötti nemzedéket vizsgáljuk, azzal indokolható, hogy Magyarország férfi lakossága a századfordulón átlagosan 30 évesen nézhetett először apai örömök elé. Ha évente-másfélévente születnek ezután gyerekek, a 12–14 évesek többségének szülei 40–49 év között vannak...)

	12–14 éves fiúk	12–14 éves lányok	40–49 éves férfiak	40–49 éves nők	„apák és fiúk"	„anyák és lányok"
magyar	926	915	816	680	1,13	1,35
német	937	938	870	775	1,08	1,21
szlovák	894	892	755	544	1,18	1,64
román	568	487	344	105	1,65	4,62
rutén	529	389	198	102	2,68	3,81
horvát	892	880	745	689	1,2	1,28
szerb	837	781	630	380	1,33	2,06
egyéb	641	668	564	415	1,14	1,61
legnagyobb különbség	1,77	2,41	4,39	7,6	–	–

7. táblázat. Az írni-olvasni tudás a szülők és gyermekek nemzedékében 1910-ben, nemzetiségenként, ezrelékben

A fenti számok nemcsak azt mutatják, hogy a németek és a magyarok alfabetizmusa a legfiatalabb nemzedékben már 90 százalék fölé emelkedik. Az is kiderül, hogy a századforduló után a szlovák gyerekek alfabetizmusa alig marad el a magyarokétól!

A szülők körében viszont egyértelmű: a szlovák férfiakat a felvidék munkaerőpiaca ugyan viszonylag intenzíven alfabetizálta, de a nőket alig. (Azaz: a szlovák férfiak vagy felnőttkorukban tanultak meg ilyen arányban írni-olvasni, vagy a nők – használat hiányában – ilyen arányban süllyedtek vissza az analfabetizmusba...) Ez azt jelenti, hogy csak minden második szlovák anya tud írni-olvasni, miközben lányaik szinte ugyannyira, mint leendő férjeik, 90 százalékban.

A horvát gyerekek hasonlóképpen megközelítik a magyarokat, miközben apáik a szlovák apák szintjén, anyáik a szlovák és magyar anyák között félúton állnak.

Sokkal nagyobb javulást tapasztalhatunk a szerbeknél, hiszen a szerb gyerekek négyötöde tanul meg írni-olvasni, miközben apáiknak kevesebb, mint kétharmada, anyáiknak alig több, mint harmada alfabéta.

Hatalmas változást tapasztalhatunk a románok körében. Igaz ugyan, hogy a román gyerekek alfabetizmusa kétötöddel a magyar gyerekekre jellemző szint alatt marad, de ezt az 50 százalék feletti szintet úgy teljesítik, hogy apáiknak alig harmada, anyáiknak alig tizede írástudó!

A rutén fiúk – apáikhoz képest – még nagyobbat „ugranak", hiszen elérik a románok szintjét, miközben apáiknak csak ötöde tudott írni-olvasni. Egyedül a rutének – mint a legelmaradottabb és legszegényebb népcsoport – körében jelentős a lányok elmaradása a fiúktól. Ez annak a jele, hogy e területen nemcsak a felnőttkori iskolázottság, de még az iskolába járás is érzékeny a nemi hovatartozásra.

Mindenképpen figyelembe kell venni azt is, hogy a magyarok az ország valamennyi részében éltek, valójában tehát a magyarok iskolázottsága az ország különböző részeiben élő, különböző mértékben fejlett területek nemzetiségeivel állítható csak párhuzamba, illetve ellentétbe.

Ezért a következő számításokat végeztük el: megvizsgáltuk – megyénként – az analfabéták arányát a magyarok körében és a teljes lakosságban 1900-ban. Azután megvizsgáltuk, hogy ugyanebben az időpontban hogyan alakul a tankötelezettség teljesítése a magyarok körében és a teljes lakosságban. Ez az utóbbi adat ugyanis „hordozza a jövőt", azt, hogy a következő évtizedekben milyen irányban fog megváltozni az alfabetizmus mértéke. Végezetül megvizsgáltuk, hogyan aránylanak ezek egymáshoz, s hogyan állnak összefüggésben a térség nemzetiségi szerkezetével.

	alfabetizációs fölény	tankötelezettség-teljesítési fölény	magyar tankötelesek aránya	a változás	alfabéták aránya
Árva vm.	1,73	1,32	12	0,77	46,9
Bars vm.	1,25	0,93	307	0,74	56,0
Esztergom vm.	1,04	1,03	767	0,98	63,4
Hont vm.	1,00	1,02	534	1,02	63,4
Selmeczbánya tjv.	1,28	1,01	505	0,79	63,7
Liptó vm.	1,35	1,27	33	0,94	60,2
Nógrád vm.	1,00	1,00	736	1,00	56,1
Nyitra vm.	1,17	1,04	243	0,89	56,3
Pozsony vm.	1,00	0,99	412	0,98	62,5
Pozsony tjv.	1,06	1,05	272	0,99	75,7
Trencsén vm.	1,89	1,82	17	0,96	42,8
Turócz vm.	1,38	1,40	25	1,01	56,8
Zólyom vm.	1,37	0,86	78	0,63	59,4
összes: Duna bal partja	*1,13*	*1,04*	*300*	*0,92*	*56,5*

8. táblázat. A Duna bal partja

A nyugati felvidéken, ahol 29 százaléknyi magyarral szemben 62,3 százaléknyi szlovák élt, a régi nemzedékben a magyarok fölénye még 1,13-szoros, az újban már csak 1,04-szeres. A legnagyobb szlovák többségű megyék helyzetét érdemes külön is vizsgálni.

Árvában ugyan változatlanul nagy a magyar fölény – szűk kis magyar elit él ott –, a szlovákok rohamosan dolgozzák le hátrányukat. Trencsénben a nagy magyar felülreprezentáció meg sem mozdul, Zólyomban viszont az eredendően adott alfabetizmushátrányát gyakorlatilag leküzdötte a szlovákság. Azaz az összességében legjobb helyzetben – mi mást mutatna a közel 60 százalékos alfabetizmus – lévő zólyomi szlovákság teljesen másképpen viselkedik, mint a másik két erősen szlovák többségű megye. Selmecbánya városában pedig, ahol 74 százalékos szlovák többség volt, szintén teljesen eltűnt a magyarok fölénye.

	alfabetizációs fölény	tankötelezettség-teljesítési fölény	magyar tankötelesek aránya	a változás	alfabéták aránya
Baranya vm.	1,05	0,97	457	0,92	61,0
Pécs tjv.	1,02	1,00	875	0,98	71,5
Fejér vm.	1,01	1,00	842	0,99	63,7
Székesfv.tjv.	0,98	0,99	999	1,02	76,0
Győr vm.	1,00	1,00	988	1,00	65,5
Győr tjv.	0,97	1,02	949	1,06	76,8
Komárom vm.	1,03	0,99	865	0,97	65,7
Komárom tjv.	1,04	0,98	990	0,95	71,4
Moson vm.	0,98	1,00	236	1,02	71,8
Somogy vm.	1,01	1,01	908	1,00	62,2
Sopron vm.	1,00	0,99	499	0,99	71,2
Sopron tjv.	1,05	1,22	332	1,16	78,6
Tolna vm.	0,99	0,98	677	0,99	65,7
Vas vm.	1,05	1,00	557	0,96	65,7
Veszprém vm.	1,03	1,00	901	0,97	66,8
Zala vm.	1,03	1,05	748	1,02	55,3
össz: Duna jobb partja	*1,02*	*1,00*	*704*	*0,99*	*64,3*

9. táblázat. A Duna jobb partja

A Duna jobb partján, azaz mai szóval a Dunántúlon a 20 százaléknyi németség a meghatározó kisebbség. (A horvátok egyedül Zalában érik el ezt a mértéket). A németekkel szemben a magyaroknak nincsen alfabetizációs fölénye: sőt, Mosonban, ahol a legtöbb – 61 százaléknyi – német él, alfabetizációs hátrányban vannak a magyarok. Jellemző viszont, hogy Zalában is alig van magyar iskolázottsági fölény, noha alig találunk ott németeket. Azaz a megye „fejletlenségébe" – amit a térség legrosszabb alfabetizációs mutatója dokumentál – a horvát és a magyar nemzetiség iskolázottsági hátránya belesimul. *(10. táblázat)*

Az ország közepén fekvő Duna-Tisza közi térség egészének egyetlen számottevő kisebbsége a lakosság alig 12 százalékát kitevő németség, mely összességében 70 százalékban alfabéta. Bács-Bodrogban, ahol a 40 százaléknyi magyar többséghez 30 százaléknyi német kisebbség is tartozik, a magyarok alfabetizációs hátrányban vannak. Újvidék lakosainak harmadát, Zomborénak ötödét teszik ki a szerbek, Újvidéken mégsincs magyar fölény – igaz, ott van egyötödös német kisebbség is –, Zomborban pedig (a nyolcszázalékos német kisebbség jelenléte ellenére) másfélszeres. Az összefüggés ugyanaz, ami a szlovák területen: az általános fejletlenség idézi elő a magyarság fölényét, s nem a szerb kisebbségi mivolt. A szerbeknek Zomborban csak 32, Újvidéken viszont 56 százaléka írástudó. *(11. táblázat)*

	alfabetizációs fölény	tankötelezettség teljesítési fölény	magyar tankötelesek aránya	a változás	alfabéták aránya
Bács-Bodrog vm.	0,97	0,96	419	0,99	56,0
Baja tjv.	1,05	1,05	822	1,00	62,6
Szabadka tjv.	1,18	1,26	543	1,07	41,7
Újvidék tjv.	1,01	1,01	576	1,00	63,3
Zombor tjv.	1,5	1,26	308	0,84	47,8
Csongrád vm.	0,99	1,00	999	1,01	52,2
H-Vásárh. tjv.	1,00	0,99	1000	0,99	67,4
Szeged tjv.	0,98	0,97	969	0,99	61,1
Heves vm.	0,99	1,00	999	1,01	53,2
J-N-Szolnok vm.	1,00	1,00	1000	1,00	58,4
Pest-P-S-K. vm.	1,01	0,97	815	0,97	60,3
Bpest szkfv.	1,02	1,04	888	1,02	76,9
Kecskemét tjv.	1,03	0,99	986	0,96	53,7
Össz: Duna-Tisza köze	*1,01*	*1,00*	*791*	*0,98*	*61,6*

10. táblázat. A Duna-Tisza köze

	alfabetizációs fölény	tankötelezettség teljesítési fölény	magyar tankötelesek aránya	a változás	alfabéták aránya
Abaúj-Torna vm.	1,08	0,99	699	0,91	54,1
Kassa tjv.	1,16	0,95	782	0,81	66,2
Bereg vm.	1,52	1,11	485	0,73	37,5
Borsod vm.	0,99	1,01	948	1,02	59,5
Göm. és K-Ho. vm.	1,04	0,98	563	0,94	64,7
Sáros vm.	2,21	0,45	90	0,20	37,6
Szepes vm.	1,56	1,23	36	0,79	51,9
Ung vm.	1,78	1,08	293	0,61	33,2
Zemplén vm.	1,32	0,96	510	0,73	42,5
Összes: Tisza jobb p.	*1,26*	*1,00*	*475*	*0,79*	*48,1*

11. táblázat. A Tisza jobb partja

A Tisza jobb parti térségében (azaz az ország északkeleti részén), a lakosságnak a fele magyar, harminc százaléka szlovák s egyhetede rutén. Sárosban, ahol a lakosság kétharmada analfabéta, az alig 6 százaléknyi magyarságnak természetesen nagy az iskolázottsági fölénye a lakosság kétharmadát kitevő szlovákokkal, egyötödét kitevő ruténekkel szemben. Nagy magyar fölény jellemzi Ung megyét is, ahol a lakosság egy-egy harmadát teszik ki a ruténok, szlovákok és a magyarok. Az, hogy Beregben nagy a magyar fölény annak ellenére, hogy a magyarok a lakosságnak több mint a negyven százalékát teszik ki, immár valóban a rutén népesség nagy elmaradottságának, 82 százalékos analfabetizmusának a jele. Szepes megyében – kivételképpen – a lakosság negyedét szászok teszik ki, akik közismerten iskolázottak. A magyaroknak azonban velük szemben is iskolázottsági fölényük van, 81:73 arányban. A legfejlettebb térségekben, Abaújban, Gömörben a lakosság egy-, illetve kétötöde szlovák. De ők – láthatólag – inkább az iskolázottabb nyugati szlováksághoz tartoznak. *(12. táblázat)*

A Tisza bal partján – azaz a Tisza és a történelmi Erdély közé eső területen – a háromötödös magyarság és az egynegyednyi román mellett csak egy-egy megye okozza a soknemzetűségi látszatot: Békés, a lakosság majd negyedét kitevő szlováksággal, és Máramaros, valamint Ugocsa, ahol 46, illetve 39 százalék a ruténok aránya. A legnagyobb magyar iskolázottsági fölény ott található, ahol – Máramarosban – a lakosság alig hetede magyar, s háromnegyede román, illetve rutén – utóbbi két aggregátum több, mint

	alfabetizációs fölény	tankötelezettség teljesítési fölény	magyar tankötelesek aránya	a változás	alfabéták aránya
Békés vm.	1,01	0,94	735	0,93	64,9
Bihar vm.	1,62	1,09	589	0,67	39,0
Nagy-Várad tjv.	1,05	0,99	991	0,94	67,9
Hajdú vm.	1,00	1,00	1000	1,00	62,9
Debrecen tjv.	0,99	1,00	1000	1,01	69,6
Máramaros vm.	3,47	2,00	112	0,58	17,4
Szabolcs vm.	1,02	1,00	1000	0,98	45,2
Szatmár vm.	1,32	1,02	656	0,78	39,4
Sz-Németi tjv.	1,02	0,99	1000	0,97	66,2
Szilágy vm.	1,92	1,26	369	0,65	27,6
Ugocsa vm.	1,58	1,53	422	0,96	30,8
összes: Tisza bal partja	*1,38*	*1,12*	*621*	*0,81*	*42,1*

12. táblázat. A Tisza bal partja

90 százalékban analfabéta! A megyében jelenlévő, a magyarsággal azonos lélekszámú német kisebbség szintén nagyon iskolázatlan: több mint háromnegyedük analfabéta. E megyében a lakosság 80 százaléka analfabéta – a magyarság az itteni 38 százalékos analfabetizmusával igen műveltnek számít.

A lakosság háromnegyede analfabéta Szilágyban, ahol a magyarok és románok aránya mintegy egy a kettőhöz, a köztük lévő alfabétáké viszont öt az egyhez. Ugocsa is jelentősen lemarad az átlagtól, hisz kétharmadnál is több az analfabéta. A magyarság (a népesség kétötöde) a hasonló méretű rutén népességgel szemben valóban iskolázottsági fölényben van. A több mint másfélszeres bihari iskolázottsági fölény igazi különlegesség – a magyarok többségi jelenléte ellenére alakult így az arány.

Nemcsak a tiszta magyar nemzetiségű Hajdúban, Szabolcsban, de az erős szlovák kisebbséggel rendelkező Békésben sincs érdemi magyar iskolázottsági fölény.

	alfabetizációs fölény	tankötelezettség teljesítési fölény	magyar tankötelesek aránya	a változás	alfabéták aránya
Arad vm.	1,84	1,12	225	0,61	31,3
Arad tjv.	1,13	1,02	741	0,91	62,9
Csanád vm.	1,05	0,98	772	0,94	54,3
Krassó-Ször. vm.	1,80	1,18	43	0,66	37,0
Temes vm.	1,14	1,01	79	0,89	46,9
Temesvár tjv.	1,04	1,01	305	0,97	69,8
Versecz tjv.	0,97	1,37	116	1,41	64,1
Torontál vm.	1,04	0,97	183	0,93	48,4
Pancsova tjv.	1,16	0,88	131	0,76	61,4
össz: Tisza-Maros szöge	*1,29*	*1,03*	*198*	*0,80*	*44,5*

13. táblázat. A Tisza-Maros szöge

A nagy régiók közül a Tisza-Maros szögében van a magyarság kisebbségben, alig a lakosság ötödét téve ki, miközben a románok kétötödöt, a németek a magyarhoz hasonló nagyságrendet. A szerb kisebbség – bár a régiók között itt a legerősebb – csak a lakosság hetedét teszi ki. Nagy a magyarok iskolázottsági fölénye a románokkal szemben, éspedig nem csak ahol (mint Krassó-Szörényben) kicsiny vezető elitet tesznek ki, de Arad megyében is, ahol a régió egészének megfelelő arányban vannak jelen. Utóbbi azonban csak úgy lehetséges, hogy a térség legiskolázatlanabb megyéjéről van szó. A magyarok Temes megyében is csak negyedannyian vannak, mint a románok, közel kétszeres isko-

lázottsági fölényük a táblán nem látható, mert a népesség harmadát a németek jelentik, akik a magyarok 55 százalékos alfabetizmusával szemben 69 százalékban azok.

Torontálban a magyarországi szerbség majd' fele él, a harminc százalékos német jelenlét miatt – a lakosság egyhetedét kitevő románság ellenére – nem tűnik ki a húsz százaléknyi magyar fölénye. A szerb férfiaknak bő fele alfabéta, a magyaroknak kétharmada, a németeknek majd háromnegyede.

	alfabetizációs fölény	tankötelezettség teljesítési fölény	magyar tankötelesek aránya	a változás	alfabéták aránya
Alsó-Fehér vm.	2,14	1,40	162	0,65	25,8
Beszt-Naszód vm.	1,57	1,17	106	0,74	39,5
Brassó vm.	1,07	1,03	308	0,96	63,7
Csík vm.	1,14	1,08	847	0,95	37,6
Fogaras vm.	1,56	1,44	39	0,93	40,3
Háromszék vm.	1,08	1,05	845	0,97	48,6
Hunyad vm.	3,06	1,75	93	0,57	21,1
Kis-Küküllő vm.	1,29	1,01	283	0,78	32,3
Kolozs vm.	2,01	1,16	273	0,58	21,8
Kolozsvár tjv.	1,09	1,08	831	0,99	62,7
Maros-Torda vm.	1,31	1,06	583	0,81	35,2
M-Vásárhely tjv	1,02	1,03	876	1,01	64,0
Nagy-Küküllő vm	1,06	0,97	111	0,91	52,0
Szeben vm.	1,42	1,75	25	1,24	52,8
Szolnok-Dob. vm	2,63	1,21	217	0,46	17,7
Torda-Arany. vm	2,26	1,47	266	0,65	22,9
Udvarhely vm.	1,00	1,00	963	1,01	50,9
össz: Királyhágón túl	*1,47*	*1,12*	*339*	*0,77*	*35,0*

14. táblázat. A Királyhágón túl

Erdély lakosainak közismerten harmada magyar s egytizede német, a lakosság megoszlása azonban rendkívül egyenetlen. Ha a döntően magyar nagyvárosokat nem számoljuk, Csíkban és Háromszékben van nagy magyar többség, s természetesen nincs iskolázottsági fölény sem. Erdély legiskolázottabb része azonban nem ez, hanem Szeben és Nagyküküllő. Szebenben a lakosság töredékét kitevő magyar elitnek annak ellenére van iskolázottsági fölénye, hogy majd 30 százaléknyi német is él ott, Nagyküküllőben viszont – minthogy a magyarok is és a németek is jóval többen vannak – magyar fölény már nincsen.

A fenti gyors áttekintésből a következő kép bontakozik ki: a magyarok iskolázottsági fölényére az jellemző, hogy amennyiben egy megyére egyszerre igaz az, hogy ott sok magyar él, s a megye egésze iskolázatlan, akkor a magyarok iskolázottsági fölénye minimális, vagy nincs is. Ha a magyarok erősen kisebbségben vannak, szinte mindig jóval iskolázottabbak, mint az átlag, a megye iskolázottsági elitjét adják. Ha a megye egésze erősen iskolázatlan, a magyarok akkor is fölényben lehetnek, ha nem kevesen vannak.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a magyar népesség országos iskolázottsági fölénye nem abból következik, hogy többségi nemzet, hanem éppen abból, hogy sok helyen kisebbségi nemzet. Ha összeadjuk a kisebbségi és nem kisebbségi területeket, kitűnik, hogy a nyugati felvidéken például 56 ezer magyar tanköteles élt kisebbségi és 53 ezer többségi viszonyok között, Erdélyben pedig 95 ezren jártak többségként és 54 ezren kisebbségként magyar iskolába.

A népszámlálás természetesen lehetővé tenné, hogy minden országrészben, sőt minden megyében külön-külön megvizsgáljuk az egyes korcsoportok alfabetizmusát. A magasabb életkorúak alfabetizmusa azonban – ha regionálisan bontjuk – csalóka lehet, hi-

szen az iskolázottak nagyobb valószínűséggel vándorolnak el szülőhelyükről, illetve vándorolnak az egyébként is fejlettebb megyékbe, a 10–12 évesek viszont még nagy valószínűséggel szülőhelyükön (iskolájuk helyével azonos megyében) élnek.

Először a Felvidék nyugati része, korabeli kifejezéssel a Duna bal partja vonatkozásában végeztünk számításokat. Először kiszámoltuk – megyéről megyére haladva – hogy a 10–12 éves magyarok és a 10–12 éves szlovákok között hány százalék az alfabéta: a két szám hányadosa mutatja a magyarok „alfabetizációs fölényét". Másodszor kiszámoltuk, hogy a tankötelezettség alá eső magyarok és a ténylegesen iskolába járó magyarok (és nem magyarok) száma hogyan aránylik egymáshoz, a két érték hányadosa mutatja, hogy a tanügyigazgatás szerint mennyivel magasabb arányban teljesítik a magyarok a tankötelezettséget.

	az alfabetizációs fölény	a tankötelezettség-teljesítési fölény
Árva vm.	1,093673	1,328206
Bars vm.	1,069820	0,902560
Esztergom vm.	1,017730	1,120280
Hont vm.	0,966956	1,042343
Selmeczbánya tjv.	1,087560	1,027065
Liptó vm.	1,051947	1,277611
Nógrád vm.	1,075086	0,986509
Nyitra vm.	1,024709	1,048526
Pozsony vm.	0,987481	0,981138
Pozsony tjv.	1,074261	1,066155
Trencsén vm.	1,223460	1,847867
Turócz vm.	1,040765	1,413122
Zólyom vm.	1,089212	0,844573
Összesen: a Duna bal partja	*1,056145*	*1,051457*

15. táblázat. A magyarok fölénye a nyugati Felvidéken

Tisztán látható, hogy az objektívebb népszámlálás helyenként sokkal kisebb különbséget regisztrál, mint a tanügyigazgatás. Árva megyében például a magyarok 122 százalékra teljesítik a tankötelezettséget, ez pedig csak úgy lehetséges, hogy a tankötelesek összeírásánál szlovákként regisztrált gyerekek egy részét a tanügyi statisztika már magyarként vette számításba... Ugyanakkor az egész régióban szinte pontosan azonos – 1,05-ös alfabetizációs s hasonlóképpen 1,05-ös tankötelezettség-teljesítő – magyar fölényről beszélhetünk.

Kérdésünk most már az, hogy ez a „magyar fölény" a gyerekek nemzetiségéből következik-e, vagy másból? Ha a szlovákokról bebizonyítjuk, hogy alfabetizációs szempontból kevésbé vannak hátrányos helyzetben, mint más szempontokból – abból nem kevesebb következik, mint hogy az oktatás a történetileg kialakult hátrányt csökkentő hatású.

A mérhető történeti hátrányok között a szülők – különösen az anyák – gyengébb iskolázottságáról már szóltunk – ez mindenképpen meghaladja a gyerekek alfabetizmusában észlelt különbséget. Tehát a dualizmus előtti korszak oktatásügye – melyet politikai értelemben nacionalizmussal vádolni logikai képtelenség – lényegesen nagyobb különbségeket halmozott fel, illetve tolerált a nyugati felvidéken a szlovákok és magyarok között, mint a dualizmus állami oktatáspolitikája.

Az öröklött egyenlőtlenségek között a kereső férfiak (egyszerűség kedvéért: az „apák") aránya az iparforgalmi népességben szintén fontos fejlettségi mutató. A régióban a kereső magyar férfiaknak már 47 százaléka az őstermelésen kívül talált megélhetést, a szlovákoknak viszont csak 29 százaléka. Természetesen településszerkezeti hátrány is kimutatható – a községben, illetve külterületen élés is erősebb indikátora az analfabetizmusnak, mint a nemzetiség.

A foglalkozási egyenlőtlenségeket vizsgálva e térség magas alfabetizmusa mellett az iparforgalmi népességet nem érdemes vizsgálnunk. Az alfabetizmust e körben általánosnak tekinthetjük.

Az agrárszférán belül a társadalom legalján sajátos egyenlőséggel találkozhatunk: a mezőgazdaságból élő magyar és szlovák férfiaknak egyaránt tizede gazdasági cseléd. Ugyanakkor a külön meg nem nevezett – különböző gazdasági ágakban foglalkoztatott – napszámosok körében csak 3284 magyar férfit, viszont 9444 szlovák férfit találunk – ez megmozdítja az arányokat. A társadalmi hierarchia legalján több a szlovák, mint a magyar.

Az agrárnépességen belül a kereső magyar férfiak 34 százalékának 5 holdnál kevesebb földje volt, a szlovákoknál ugyanez 41 százalék. Egyszerűen szólva: még az agrárnépességen belül is 1,2-szer annyi a szlovák szegényember, mint a magyar szegényember.

A magyar családok – magyar apák – mérhető társadalmi előnyéhez képest tehát az alfabetizmusban mutatkozó 1,05-ös előny eltörpül.

De vizsgáljunk meg egy keleti régiót, ahol a nemzetiségi-felekezeti különbség is sokkal markánsabb. Erdélyben a magyarok 80, a nem magyarok (románok és szászok) 67 százalékban teljesítették a tankötelezettséget. (A román gyerekek alfabétasága a 80 százalékos magyar értékkel szemben 56 százalékos értéket mutat...) A térségben 306 ezer kereső magyar férfi van, közöttük 174 ezer őstermelő, viszont kereken 500 ezer román, és közülük 424 ezer az őstermelő. Azaz a magyaroknál 44, a románoknál 16 százalék az iparforgalmi népesség. Az iparforgalmi népesség arányában tehát több mint két és félszer „fejlettebb" a régió magyar népessége, mint román népessége. Hasonlóképpen a településszerkezeti és foglalkozási hierarchiában is sokkal nagyobb magyar fölényt tapasztalhatunk. (A fenti számítások nem teszik fölöslegessé, hogy ezekben a hatalmas régiókban specifikus vizsgálatokat is végezzen valaki, például megyesoros adatok segítségével külön vizsgálja meg Erdély különböző részeit.) Anélkül, hogy most e faktorokat egyenként végigvizsgálnánk, több mint hipotézis, hogy a román népesség iskolázottsági, településszerkezeti, foglalkozási, vagyoni hátrányához képest a román gyerekek másfélszeres alfabetizációs hátránya eltörpül.

Nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy az alfabetizációt mind a magyarok, mind a nemzetiségiek körében erősebben befolyásolta a régió általános fejlettsége, mint a nemzetiségi mivolt, mi több, kijelenthetjük azt is, hogy az alfabetizáció a két népesség közötti öröklött különbségeket nagyságrendileg csökkentette. Azaz: amennyiben a nemzetiségek közötti egyenlőtlenségeket társadalmi egyenlőtlenségnek – egészen pontosan a társadalom legaljára szorítottságnak – tekintjük, akkor az iskola ezt az egyenlőtlenséget a dualista Magyarországon nem termeli újjá; ellenkezőleg: csökkenti.